

ВІДОБРАЖЕННЯ — процес виникнення фізичних, психічних та інтелектуальних утворень, яким властива схожість з чимось іншим (прообразом). Ця схожість може бути наслідком дії одного явища на інше або ж результатом люд. діяльності. Словом «В.» позначають процес та його результат: образ як наслідок В. У випадку дзеркал. В. маємо причин. зв'язок між фіз. дією заглядання в дзеркало і появою В. Зрозуміло, що не кожна схожість є наслідком дії прообразу на образ: у випадку дзеркал. В. така дія є безпосередньою, а тому очевидною. Тим часом схожість близнят хоч і є причинно зумовленою, але не у спосіб, щоб одне було прообразом для іншого. Поява схожості живопис. зображення на намальований предмет не є наслідком безпосеред. дії прообразу на образ, оскільки ця дія опосередкована діяльністю митця. Коли маємо справу зі зв'язком, який містить багато опосередкованих ланок та переплетених взаємодій, то значно важче з'ясувати, яким чином деякий прообраз спричинив появу образу. Прикладом можуть бути людиноподібні утворення (антропоморфізми), одним з яких є той факт, що у зрілих релігіях люди уявляють Бога схожим на себе.

Окрім наявності багатьох ланок причин. зв'язків, які опосередковують зв'язок образу з прообразом, у В. маємо різне співвідношення між збереженням (відтворенням) якостей, форм і структур прообразу з перетворенням цих якостей і форм у процесі В. Дзеркал. В. зберігає значну міру схожості (для люд. зору) зовн. вигляду, тим часом рентгенів. знімок відтворює внутр. структуру органів і тканин. У випадку сприймання предметів екстрорецепторами (зір, слух, дотик) зовн. стимули зазнають серйоз. перетворень на шляху до утворення того образу, який ми усвідомлюємо як наше сприймання. Називаючи ці утворення В. речей, нехтуємо тим, що звуки є тільки мех. вібраціями. То ж коли ми говоримо про «правильність» наших В., то тільки тому, що вона є важливою для нашої орієнтації в середовищі: адже можемо сприймати і щось таке, чого насправді не існує (міражі, галюцинації тощо); чи мати спотворені В. — ілюзії. Відтак, зіставляючи наші «нормал.» В. зі спотвореними, залишаємося у межах феноменалізму. Інший спосіб: зіставляти наук. (об'єктивні) пояснення певних явищ з нашими В. як суб'єктивними, але це призводить до проблеми з'ясування природи наук. пояснення (див. *Фізикалізм*). Якраз останнє і надало терміну «В.» філос. важливості у теології (напр., людина як богоподібна істота), метафізиці (зокрема теорія ідей Платона), епістемології (пізнання як різновид В.), психології (пояснення перцептив. діяльності), семіотиці, естетиці та філософії мистецтва (проблема худож. образу). У новочас. філософії, означеної суб'єктив.

поворотом (Р. Декарт), поняття «образ» використовують для пояснення процесів пізнання. Постало питання, наскільки суб'єктивні образи (сприймання, уявлення, розумові ідеї) наслідують деякі прообрази, які існують поза і незалежно від суб'єкта. Відтак відношення «прообраз-образ» стали розглядати у філософії під кутом зору відношення «суб'єкт- об'єкт» (суб'єктив. образ об'єктив. світу). Утворилися дві крайні позиції — наїв. реалізму (матеріалізму) та суб'єктив. ідеалізму. Але обом була властива споглядальність, оскільки недооцінювали зв'язок нашого сприймання та пізнання світу з практ. дією. Ця споглядальність стала об'єктом критики у волюнтаризмі, а на поч. 20 ст. — у прагматизмі. Крім того, деякі філософи (передусім Е. Кассіпер) наголошували на символіч. природі людини (*Homo symbolicus*). Цій переорієнтації у філософії відповідали нові підходи у нейрофізіології та експерим. психології наприкінці 19 — на поч. 20 ст. Нім. нейрофізіолог Г. Гельмгольц довів, що органи чуття володіють влас. «специфіч. енергією», тому дію зовн. імпульсів вони перетворюють, а не передають у незмін. вигляді: наші чуттєві В. є радше своєрід. знаками, «ієрогліфами», які тільки репрезентують певний об'єкт та його властивості, а не відображають їх. Це набуло продовження у когнітив. психології та відгалуженнях гештальт-психології, в якій структури (гештальти) розуміли не як щось вроджене чи незмінне («нативізм»), а як операц. системи, що виникають під впливом дій людини в оточенні. А відтак споглядал. інтроспектив. психології було протиставлено конструктивізм: інтелект людини розглядався не як наслідок пасив. В. реальності, а як реконструкція чи моделювання реальності, покликані забезпечити успішну адаптацію — перетворення середовища та пристосування створеного людиною світу до природ. середовища. Поєднання названих філос. рухів з відповід. напрямками в нейрофізіології та психології підважило позицію наїв. форм сенсуалізму та емпіризму.

У марксизмі питання про співвідношення пізнання реальності і активності людини не одержало задовільного розв'язання. Хоча у марксизмі завдання філософії вбачалося у тому, щоб «змінити світ», а не пояснювати («відображати») його, але, з погляду К. Маркса, змінювати світ людина може лише відповідно до істор. необхідності (закономірності). До того ж у марксизмі сусп. свідомість вважалася В. сусп. буття. Насправді ж свідомість не є чимось пасив. стосовно природ. оточення чи способу виробництва: різницю у способах життя між Афінами і Спартою можна пояснити, беручи до уваги відмінності в етико-політ. ідеалах. До того ж соц. філософія і філософія історії, з

погляду К. Маркса, у класовому суспільстві є деформованою: вона є «хибною свідомістю», яку можна замінити «істин. свідомістю» лише шляхом соц. революції. Постало питання, хто буде носієм цієї «істин.» свідомості. Практи. здійснення марксист. доктрини в Росії ґрунтувалося на тому, що реал. носієм «істин. свідомості» є не сам пролетаріат, а його найбільш свідомі частина — «авангард», партія більшовиків. Це призвело до узурпації групою осіб чи навіть однією особою права визначати, що саме відповідає «істор. закономірності», а що ні. Острах, що люд. суб'єктивність вирветься в «царство свободи» і що звичайні люди помислять себе творцями історії, став ідеологією «реал. соціалізму». Це пояснює ту важливість, якої набула «теорія В.» у марксизмі-ленінізмі: очевидна тенденція здійснювати критику суб'єктив. ідеалізму та захищати матеріалізм з позицій наїв. реалізму, відповідно до якого пізнання є певним різновидом копіювання реальності. Але насправді ідеол. призначення спрощеної «теорії В.» полягало в тому, щоб зробити мислення і мовлення настільки прозорими, аби виключити будь-які ускладнення, у яких могли б «заховатися» ідеалізм чи ідея Бога. Типовий приклад тенденції до спрощеності — у творі Леніна «Матеріалізм та емпіріокритицизм». Ці елементи наїв. реалізму в марксизмі-ленінізмі поєднувалися з вимогою відображати в сусп. науках та мистецтві фіктивну реальність, створену ідеологією. Елементи наїв. реалізму в «теорії В.» були спрямовані на блокування розвитку крит. мислення, що мало забезпечити успіх у формуванні нової людини, яка б реальність «бачила» лише у світлі ідеол. стереотипів. Будь-які теорії, які наголошували на оператив. чи символіч. характері люд.

суб'єктивності, на ролі смислів і цінностей в інтелект. діяльності людини, оголошувалися «буржуазними». Це призвело до неприйняття низки напрямів 20 ст. у нейрофізіології і психології (ґештальт-психологія, когнітивна і феноменол. психологія), теорій практи. дії, естет. концепцій, які ґрунтувалися на символічно-цінніс. розумінні мист. діяльності тощо. Адже худож. образ, основу якого складає метафора, включає виникнення новизни — творення смислів, а не В. наявного, готового. Насправді заідеологізована «естетика» соцреалізму орієнтувала митців навіть не на реалізм, а впроваджувала «правдивість» як бачення реальності крізь призму ідеологічно змонтованих «прообразів». Ті рад. філософи, які усвідомлювали здатність поняття «В.» схилити філос. мислення до примітив. уявлень на природу суб'єктивності та примітив. концепцій реалізму, були змушені, не відкидаючи прямо «теорії В.», вдаватися до застережень про те, що йдеться не про «дзеркал.» В., а про «складні» форми В. Ідеол. контроль зводився до того, щоб стежити, аби такі «ускладнення» В. не стали «схованкою» для реабілітації суб'єктивності, здатної «вириватися» з-під ідеол. контролю.

Рекомендована література

1. Пиаже Ж. Психология интеллекта // Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Пер. с франц. Москва, 1969;
2. Фуко М. Слова и вещи / Пер. с франц. С.-Петербург, 1994;
3. Поппер К. Злиденність історизму. К., 1994.

В. С. Лісовий

Бібліографічний опис:

Відображення / В. С. Лісовий // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-34402>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).